

УДК 32:351.862.4(045)

КРАВЧЕНКО А.А.,д.філос.н., професор кафедри філософських та соціальних наук
Київського національного торговельно-економічного університету**ЕКОНОМІЧНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ В СИСТЕМІ ВИКЛИКІВ
І ЦІННОСТЕЙ ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ**

Анотація. У статті досліджується проблема економічної цивілізації як результату розвитку суспільства. Показано її сутність і основні структурні елементи, а також відмінність від попередніх цивілізаційних утворень. Визначено головні характеристики економічного розвитку сучасності в антропологічному, фінансовому, соціальному аспектах як складові цивілізаційного процесу сьогодення.

Ключові слова: економічна цивілізація господарства, вигода, конкуренція, гроші, глобальний простір, цінності.

Кравченко А.А., д.філос.н., професор кафедри філософії Київського національного торгово-економічного університету

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ В СИСТЕМЕ ВЫЗОВОВ
И ЦЕННОСТЕЙ ГЛОБАЛЬНОГО МИРА**

Аннотация. В статье исследуется проблема экономической цивилизации как результата развития общества. Показаны ее сущность и основные структурные элементы, а также отличие от предыдущих цивилизационных образований. Определены основные характеристики экономического развития современности в антропологическом, финансовом, социальном аспектах как составляющие цивилизационного процесса современности.

Ключевые слова: экономическая цивилизация хозяйства, выгода, конкуренция, деньги, глобальное пространство, ценности.

Kravchenko A.A., Doctor of Philosophy, professor of the Department of Philosophy of Kyiv National University of Trade and Economics

**ECONOMIC CIVILIZATION IN THE SYSTEM OF CHALLENGES
AND VALUES OF THE GLOBAL WORLD**

Abstract. The article deals with the problem of economic civilization as a result of the development of society. Its essence and basic structural elements, as well as the distinction from previous civilizational formations are shown. The main characteristics of the present economic development in the anthropological, financial, social aspects as components of the civilization process of modernity are determined.

Keywords: economic civilization of economy, profit, competition, money, global space, values.

Актуальність проблеми. Аналіз поняття «цивілізація» у філософських, політичних, культурологічних дослідженнях визначили її в якості одного з основних методологічних підходів в аналізі соціальних, культурних, антропологічних умов існування людства. Але із середини ХХ ст. внаслідок краху колоніальних імперій акцент поступово зміщується на множинний підхід до цивілізаційної тематики, ідеться частіше вже *не про цивілізацію, а про цивілізації*. Відповідно й історичний процес постає не як єдиний моноліт, що проходить низку часово-просторових видозмін, а як низка послідовних і співіснуючих соціокультурних формоутворень, локалізованих у просторі та часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема цивілізації знайшла всебічний теоретико-методологічний аналіз в роботах М. Данилевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі. В наш час проблему цивілізаційної структури світу досліджують Ю. Пахомов, Ю. Павленко, С. Сіденко, О. Шморгун, Ю. Канигін, В. Ільїн та інші. Їх дослідження внесли помітний вклад в розуміння процесів цивілізаційного розвитку в умовах глобалізації.

Мета стаття полягає у виявленні змістовної структури і сутності економічної цивілізації як феномену сучасних геополітичних, фінансових і глобальних процесів.

Виклад основного матеріалу. З другої половини ХХ ст. множинний підхід до цивілізаційної проблематики поступово стає домінуючим. Розширюється спектр вживання семантичних значень слова «цивілізація». Усе це свідчить, що категорія «цивілізація» і сьогодні залишається одним з найважливіших актуалітетів соціально-філософських досліджень.

Однак в сучасному, глобальному вимірі цивілізації, що виражається в прискоренні часу і звуженні простору, з'являються нові підходи до її розуміння. В результаті зміни антропо-культурних орієнтацій, пов'язаних зі світовою тенденцією стандартизації моральних, освітніх, духовних та інших цінностей з акцентом на економічній домінанті. Сутність цієї домінанті – в прагненні до вигоди. «Велика колісниця нашого суспільства, яка раніше безтурботно котилася по колії традиції і стабільності, раптом одержала двигун

внутрішнього згорання. Угоди, угоди, угоди і вигода, вигода, вигода – саме таким виявилось нове і надзвичайно ефективне топливо» [9, с. 39]. Це «топливо» стало енергією нової, економічної цивілізації.

Аналіз поняття «цивілізація» показує, що вона з'являється в результаті викликів зовнішніх природних і соціальних умов існування суспільства. В подальшому відбувається процес «розколу цивілізацій» (А. Тойнбі), який приводить до нових цивілізаційних утворень. Наприклад, з первинної мінойської цивілізації (2500–1400 рр. до н.е.) на о. Крит народилася вторинна – *еллінська*, а з неї на основі християнства, яке виникло, третинна – західноєвропейська, християнська цивілізація (з X ст.). Збереження християнської цивілізації можливо на основі духовного церковного оновлення, коли релігія поширює свій вплив на економіку, політику, повсякденне життя. У М. Данилевського, О. Шпенглера і А. Тойнбі термін «цивілізація», крім відмінностей в епітетах, має ще й різне семантичне значення. За М. Данилевським цивілізація – це період розкриття унікальних задатків, що зумовлюють своєрідність духовного світу народів і утворюють відповідний культурно-історичний тип, етапи інтенсивної реалізації його духовних потенцій.

У концепції О. Шпенглера цивілізація – період не розквіту, а, навпаки, омертвіння певної локальної культури. З приходом нової цивілізації культурна діяльність вироджується в спорт. У сфері етики та філософії на зміну продукування смислів приходить «холодний» розрахунок. Розглядаючи цивілізацію як специфічне суспільство, А. Тойнбі робить висновок стосовно дослідження історії: її справжній предмет – життя суспільства у внутрішніх і зовнішніх його аспектах [6, с. 6-47].

Економічна цивілізація є результатом нелінійного розуміння історії. З його точки зору прогрес вбачається насамперед у саморозвитку, самовизначенні, самовдосконаленні і самоздійсненні кожною з цивілізацій своїх, властивих лише їй здатностей, можливостей, здібностей; завдяки цьому – в одночасній актуалізації, відтворенні та відкритті для себе заново, збагаченні своїм, властивим для відповідної цивілізації, сутнісним досвідом загальнолюдських, архетипних структур і цінностей, які в індивідуальному розвитку кожною з цивілізацій збагачуються новими й новими смисловими відтінками. Нині таким відтінком є економічний, закономірним породженням якого є фінансовий [3, с. 381-382].

Процес становлення економічної цивілізації не є одностороннім. Вона пов'язана з культурою, яка пов'язана з господарством – і як результат, і як начало, і як спосіб, і як засіб. Як нерозривна з господарством культура, так і цивілізація з культурою, хоча остання може мати місце без всілякої цивілізації. А економіка все ж таки тяжіє до цивілізації, як і вона до економіки. Прагнення це знаходить вираз, вважає Ю.М. Осипов, в «оцивілізованості економіки, а з іншого боку – в економізації цивілізації. Історично, і логічно перше передує другому» [5, с. 180].

Економіка має потребу в цивілізаційній організації і реалізації, в іншому випадку вона не відбудеться. Неможливо уявити економіку з її товарообміном, грошима, кредитами, конкуренцією, монополією, цехово-ремісничою організацією, не може функціонувати без політичної влади, права, державної номіналізації грошей, прокуратури, судів, нотаріусів, адвокатів тощо. Тобто всього того, що властиво цивілізації, міському життю, господарству міст. Економіка без цього, а також моралі, існувати не може, вона повинна обов'язково пройти цивілізаційну обробку. Цивілізація з необхідністю цивілізує економіку, оскільки це потрібно для самої економіки. Ніякої розвиненої економіки не існує без цивілізації. «Цивілізація іманентна економіці, вона в ній сидить, а тому економіку можна лише умовно розглядати поза економічними за природою, але абсолютно економічними за функціями і самій участі в економіці цивілізаційних компонентів» [5, с. 181], – підкреслює Ю.М. Осипов.

Економічна цивілізація заснована на конкуренції, про що свідчить історія. Європейці в XV столітті, – зазначає Н. Фергюсон, – були не в змозі вирощувати і виробляти в себе корицю, гвоздику, мускатний горіх, хоча мали в них потребу. До середини XV століття стародавній маршрут прянощів з Індії через Аравію і Анатолію взяли під контроль турки і венеціанці. Португальці, як морська нація, зрозуміли: якщо знайти дорогу в Індію навколо Африки, то надприбутковий бізнес може опинитися в їхніх руках. Молодий португальський король Мануел відправляє експедицію Васко да Гама, з 4-х кораблів, успіх якої – знайти нові землі і прянощі – міг розширити вплив Західної цивілізації за морем. Головною перевагою Заходу була «жорстка конкуренція, яка стала двигуном Великих географічних відкриттів. Європейці, які відправлялися навколо Африки, зовсім не прагнули символічної данини. Мова йшла про те, щоб обійти своїх конкурентів в економічному і політичному відношенні. Успіх да Гама означав би, що Лісабон обійшов Венецію. Європейські експедиції XVI століття – гонка за прянощами – були аналогом космічної гонки XX століття» [8, с. 72].

Конкуренція – це змагання за економіку і життя, це боротьба інтересів різних класів, груп і прошарків населення. Ця боротьба має і політичний характер, часто загострюючись до справжньої війни. Економічна цивілізація є боротьбою, причому природною, на «багатьох рівнях, в різних сферах, з різних приводів, в багатьох формах, різними методами, оскільки такими є принципи перемігшого і диктуючого свої умови економізму». Разом з тим наявність постійної боротьби не викликає «можливості пошуку і встановлення соціального компромісу підтримки іноді і досить стабільної соціальної рівноваги, що наглядно видно сьогодні по країнах з високорозвинутою економікою» [5, с. 100], – підкреслює Ю.М. Осипов.

Сучасний глобальний цивілізаційний простір, безумовно, якісно відрізняється від методів конкурентної боротьби періоду зародження ринкової (капіталістичної) системи господарювання. Глобалізація долає локальні просторово-часові масштаби, на зміну яким приходить тотальна настанова на інноваційність, яка здатна створювати дисонанс із новаціями й інноваціями. При цьому для росту цивілізації необхідною була наявність постійного інноваційного процесу. Але для того, щоб налагодити постійний процес росту, потрібна була наявність основи (ядра), на яку спирався інноваційний процес. Постійне інноваційне зростання долало

консервативну традицію, тобто проєкцію в минуле. Властива глобалізації орієнтація на майбутнє та на новації заперечує «вічне повернення того ж самого» (Ф. Ніцше), разом з тим заперечуючи й владу традиції [4]. Остання втрачає цінність, виконавши своє призначення (відігравши роль культурного ядра у процесі становлення цивілізації). Відбувається постійне повторення новизни майбутнього, відтак цінністю стає інновація як проєкція в майбутнє.

В роботі «Революційне багатство» Е. Тоффлер зазначає, що цінності народжуються з багатьох джерел, але «в кожному суспільстві заклади відображають цінності їх творців, і ті, хто обслуговує заклади, виправдовують їх існування, захищаючи відповідні цінності. Якщо наші ключові інституції не можуть далі виживати в їх нинішній формі, то нежиттєздатними виявляються і цінності, які вони втілюють. Варто очікувати краху деяких цінностей і виникнення нових» [7, с. 347].

На більш глибокому рівні аналізу економіки ми знаходимо переконливі докази того, що вона сьогодні вже не та, чим була раніше, і вся наявна сучасна структура багатства хитається, передбачаючи прихід ще більших змін. Наприклад, на думку авторитетних американських фінансових експертів, незабаром банки можуть взагалі зникнути, оскільки багато з їх функцій будуть нікому не потрібні або просто будуть автоматично виконуватися електронною інфраструктурою. Так само, як фактор «могутнього виробничого сектору», що визначав індустріальну систему багатства, в постіндустріальній (інформаційній) економіці вже не має такого значення [7, с. 44-45].

Наведені приклади говорять про трансформацію фундаментальних основ економічної цивілізації. Зокрема, такої важливої, як наука. До середини XVII століття, в епоху Великих економічних революцій і започаткування економічної цивілізації, наукові знання почали розповсюджуватися з такою ж швидкістю, як століттям раніше протестантське вчення. Завдячуючи друкарському верстату і все більш надійному поштовому зв'язку утворилася чудова мережа передачі знань, якою користувалися вчені. Безумовно, мав місце й інтелектуальний опір, що цілком закономірно при зміні парадигм, причому в ряді випадків цей опір йшов зсередини самої наукової спільноти. Не так легко можна було розвивати нову науку поряд з християнською доктриною, від якої не так багато хто міг відмовитися. Безумовно, інтелектуальна революція здійснила вплив більш вагомий, ніж релігійна, яка їй передувала. Склалися основні правила досліджень, зокрема стосовно публікацій результатів і пріоритетів [8, с. 112].

Наведене міркування може видатися наївним в контексті сучасного інформаційного світу. Озброєні сучасними суперкомп'ютерами і програмами для них, Інтернетом і Всесвітньою Мережею, вчені тепер мають доступ до могутніх механізмів, які полегшують обмін знаннями і співробітництво. Вони створюють численні багатонаціональні команди, об'єднуючи свої прозріння, вміння і навички. Але все відбулося завдяки Промисловій революції, яка прискорилася і піднялася на зовсім новий рівень, коли окрім створення машин, що виробляли товари, вчені і технологи того часу почали винаходити машини для виробництва машин (виробництво засобів виробництва). Аналогічний процес в більш широкому масштабі відбувається в області засобів виробництва знань – інформаційних технологій. Тобто інструментів, які генерують знання, котрі сьогодні постають найбільш важливою формою капіталу в розвинених країнах.

Сучасні технології активізували розвиток економічної складової цивілізації. Насамперед в силу виникнення і подальшого інтенсивного розвитку суспільства споживання. Промислова революція не почалася б в Англії і не розповсюдилася би на Заході без одночасного розвитку динамічного суспільства споживання, про що вже вказувалося вище. «Чудо індустріалізації, яке майже всі її критики упустили з виду, полягало в тому, що робітник був одночасно і споживачем» [8, с. 273]. Навіть найбідніший пролетарій мав більше однієї сорочки, і він прагнув купити ще.

В наші дні суспільство споживання як атрибутивна складова сучасної цивілізації розповсюджено повсюдно, і можна подумати, начебто воно існувало завжди. Насправді це та інновація, яка дозволила Заходу випередити всіх. Вражаюча особливість суспільства споживання – його привабливість. На відміну від сучасної медицини, яка часто насильно розповсюджувалася в колоніях Заходу, суспільство споживання охоче сприйняте іншим світом. Навіть суспільства, які прагнули піти по антикапіталістичному шляху, не змогли уникнути цього. Результатом став «один із найбільших парадоксів сучасної історії: економічна система, покликана дати людям нескінченно широкий вибір, зробила людство майже однорідним» [8, с. 273].

Важливу роль в суспільстві споживання відіграють споживачі. Вони купують товари тривалого користування, які виробляються грошовою економікою, покращують свої будинки, створюють ринок своїх продуктів, послуг або вмінь, збільшують свою владу в грошовій діяльності, прискорюють інновації, швидко створюють і розповсюджують знання, зберігають його в кіберпросторі для програмістів, фінансових експертів, соціологів, менеджерів тощо. Споживачі активізують економічну діяльність, вони «готують покоління за поколіннями до створення багатства». Смісл економічної цивілізації полягає в прагненні досягнення багатства, яке полягає в знаннях, власності, технологіях, і, звичайно, грошах. Економіка вже на початку свого розвитку обумовлена грошима. Гроші породжуються економікою, а економіку породжують гроші. Немає грошей, немає економіки, немає зайнятості, немає життя [5, с. 143].

Гроші в економічній цивілізації – це не просто еквівалент. В останні десятиліття XX століття стало зрозуміло, що виробництво більше не управляє економікою так, як в попереднє століття. Господарі засобів виробництва тепер рідко були окремими особами або окремими сім'ями, і, звичайно, вони вже більше не складали якійсь особливий клас. Компанії належать мільйонам утримувачів акцій – від пенсіонерів до мільярдерів, які володіють акціями в сотнях корпорацій. В новій системі влада переходить під контроль нового

класу фінансистів, котрі іноді володіють, а іноді лише управляють, величезними сумами грошей через брокерські контори, банки, планування пенсій, страхові агентства або управління фондами взаємодопомоги. Вони більше не займаються перевезенням шовку, спецій по світу, як і не контролюють виробництво побутових товарів. Вони контролюють грошовий потік або, точніше, форму грошей. В умовах сучасного пріоритету економічного, по мірі зміни грошима своєї форми (від паперової до пластикової, електронної, від зрозумілих долара, євро до зашифрованого, хоча і багатообіцяючого, біткоїну), ці фінансисти управляють переміщенням грошей з одних в інші валюти, «з акцій в муніципальні облигації, із сертифікатів депозитних вкладів в купівельні опціони, із закладних у фонди взаємодопомоги або з валютних фондів у «сміттєві» облигації» [1, с. 315].

Після звільнення від державного контролю роль грошей в житті сучасної цивілізації значно збільшилася. В глобальній економіці, яка і далі продовжує свій розвиток, влада грошей та інститутів, побудованих на ній, витісняє економіку кожної держави, комбінації держав або міжнародної організації, які сьогодні існують. Перебуваючи «під захистом» електронної технології, виникає нова глобальна еліта, яка вже не віддана якій-небудь конкретній країні. Підвищення ролі грошей в приватному житті ставить еліту над родинними зв'язками, релігією, професією і громадянством як визначальними елементами соціального життя [1, с. 316]. Вони є визначальними для характеристики нинішнього етапу економічної цивілізації.

Сьогодні людина все більше уваги приділяє економіці. Інтенсивне «бомбардування» фінансовими даними, станом фондового ринку змушує вкладати капітали, здійснюючи вплив на все – від відданості певному бренду до аутсорсингу, торгової політики і політики взагалі. Зміни у фінансовій інфраструктурі відображають і зміни економіки на рівні глибинних основ. Її миттєвий вплив на поведінку капіталу на ринку – це складова частина прискорення всієї економічної активності, «зміни у темпоральному вимірі». Постійні повідомлення зі світових ринків капіталу відображають їх просторову інтеграцію. Нескінченний потік даних, інформації, знань і дезінформації про стан фінансових ринків – безумовна реакція на підйом залежної від науки системи багатства. Результат підйому – мобільність капіталу, він не залишається в рамках окремих інвестицій. Причому змінюється сам смисл капіталу, монетаризуються такі його форми, як капітал знання, соціальний капітал, економічний капітал [1, с. 375-376]. Все це свідчення динамічної трансформації економічних процесів в сучасній цивілізації, які і роблять її, власне, економічною.

Характеризуючи роль економіки в суспільстві зокрема і цивілізації в цілому, А.С. Гальчинський зазначає, що вона, по-перше, реалізуючи себе як одна з ланок комунікативної системи, перебирає на себе функцію продукування, розподілу та передавання економічної інформації; по-друге, економіка виступає як один з механізмів суспільної угоди й приводу забезпечення та перерозподілу між членами суспільства матеріальних та духовних благ; по-третє, економіка втілює себе як один з інструментів формалізованої та неформалізованої інституалізації суспільства; по-четверте, як невід'ємна складова суспільства економіка реалізує себе і на основі принципу самовідтворення, рівноваги та системної збалансованості її структурних складових [2, с. 164].

Висновки. Таким чином, кожна з вказаних ланок та інструментів є важливими складовими організації суспільної діяльності в структурі цивілізаційного процесу. Економіка як система суспільних відносин втілює себе у кожній із цих ланок, показуючи тим самим свою включеність у всі сфери життя – соціальну, політичну, культурну. Економічна цивілізація – суто історичне явище. Це серцевина сучасної економічної історії. Ця проблема являє собою нелегкий виклик історикам, економістам, філософам, але її вирішення – необхідна умова подальшого пізнання людини та її місця в сучасному світі.

Список використаних джерел

1. Везерфорд Дж. История денег: от песчаника до киберпространства / Дж. Везерфорд. – М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 2001. – 320 с.
2. Гальчинський А.С. Політична нооекономіка: Начала оновленої парадигми економічних знань / А.С. Гальчинський. – К.: Либідь, 2013. – 472 с.
3. Ільїн В.В. Фінансова цивілізація / В.В. Ільїн. – К.: Книга, 2007. – 528 с.
4. Ницше Ф. Воля к власти / Ф. Ницше. – М.: Эксмо; Харьков: Фолио, 2003. – 864 с.
5. Осипов Ю.М. Философия хозяйства / Ю.М. Осипов. – М.: Юрист, 2001. – 624 с.
6. Павленко Ю.В. Основные подходы к осмыслению истории и проблема их синтеза / Ю.В. Павленко, Ю.Н. Пахомов, С.Б. Крымский // Пути и перепутья современной цивилизации. – К.: Международный деловой центр, 1998. – С. 6-47.
7. Тоффлер Э. Революционное богатство / Элвин Тоффлер, Хейли Тоффлер. – М.: АСТ; М.: ПРОФИЗДАТ, 2008. – 569 с.
8. Фергюсон Н. Цивилизация: чем Запад отличается от остального мира / Н. Фергюсон. – М.: АСТ: CORPUS, 2014. – 544 с.
9. Хайлбронер Р.Л. Философы от мира сего / Р.Л. Хайлбронер. – М.: КоЛибри, 2008. – 432 с.